

УДК 94(430)"1945/1949"

О. О. Куценко

ОБ'ЄДНАННЯ ЧАСТИНИ СДПН І КПН У РАДЯНСЬКІЙ ЗОНІ ОКУПАЦІЇ НІМЕЧЧИНИ (ЖОВТЕНЬ 1945 – КВІТЕНЬ 1946 рр.)

У статті на основі вивчення опублікованих джерел та праць переважно німецьких авторів досліджуються обставини, причини і хід процесу злиття частини СДПН та КПН у Соціалістичну єдину партію Німеччини (СЄПН) в Радянській зоні окупації від моменту виникнення ідеї об'єднання і до об'єднаної з'їзду у квітні 1946 року, висвітлюється реакція соціал-демократичних лідерів Східної та Західних окупаційних зон, а також представників окупаційних держав стосовно мети і методів такого об'єднання.

Ключові слова: Німеччина, Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН), Комуністична партія Німеччини (КПН), Соціалістична єдина партія Німеччини (СЄПН), Радянська воєнна адміністрація Німеччини (РВАН), Східна окупаційна зона, Західні окупаційні зони.

Соціал-демократична партія Німеччини – одна з провідних, найбільш масових і впливових політичних сил країни, яка, починаючи з останньої третини ХІХ століття, відігравала і до сьогоднішнього дня продовжує відігравати дуже важливу роль у суспільно-політичному житті країни. Після закінчення Другої світової війни соціал-демократи переживали один з найскладніших періодів своєї історії: після 12 років панування нацистської диктатури і фактичного розгрому партії її члени і прихильники, які вижили всередині країни чи поверталися з еміграції, намагалися відродити СДПН. Вирішення цього завдання ускладнювалося тим, що після розгрому нацизму німці втратили свій суверенітет і тимчасово знаходилися під окупацією держав-переможниць, які попри проголошення на Потсдамській конференції спільної політики у вирішенні німецького питання і погодження основних напрямів її реалізації, насправді переслідували різні цілі і вдавались до досить різних методів у здійсненні окупаційної політики у своїх зонах.

Метою даної статті є дослідження процесу об'єднання частини СДПН та КПН у Радянській зоні окупації від зародження ідеї об'єднання і до проведення об'єднаної з'їзду в кінці квітня 1946 року, після якого СДПН у Радянській зоні фактично припинила своє існування. У межах даної мети необхідно вирішити наступні завдання: прослідкувати витоки ідеї об'єднання обох лівих партій з боку РВАН в одну політичну партію та основні кроки, які були зроблені радянською окупаційною владою для досягнення цієї мети, дослідити процес розколу СДПН на дві частини і ставлення соціал-демократів Східної та Західних окупаційних зон до такої політики радянського керівництва, визначити реакцію інших окупаційних держав щодо такого об'єднання та утворення у Східній Німеччині ще однієї політичної партії.

У якості джерел автор спирається на опубліковані архівні документи стосовно політики окупаційних держав, і зокрема СРСР у повоєнній Німеччині [1]. Важливим джерелом інформації є збірник документів з коментарями Андреаса Малухи стосовно процесу об'єднання СДПН та КПН у Радянській зоні [2]. Одним із базових джерел є збірник документальних матеріалів про одного із провідних керівників СДПН у Західній Німеччині Курта Шумахера, які в значній мірі відображають його позицію стосовно об'єднання СДПН та КПН у Радянській зоні [3].

Історія об'єднання СДПН та КПН в РЗО не була всебічно і неупереджено висвітлена в радянській історіографії і, на жаль, ще не отримала належного дослідження в українській історіографії. У німецькій же науковій літературі вказаній проблемі присвячено низку праць. Ґрунтовним дослідженням даної проблематики є монографія Альбрехта Кадена, у якій автор акцентує увагу на двох різних шляхах розвитку німецької соціал-демократії в 1945 – 1946 рр. у Східній та Західних окупаційних зонах [4]. Фундаментальною працею, яка висвітлює основні аспекти розвитку СДПН та СЄПН – спільне та відмінне у їх програмних лініях, є колективна монографія німецьких авторів Отто Райнхольда, Томаса Мейера, Ріхарда Льовентхалля, Ерхарда Еплера та ін. [5]. Природа і характер об'єднання обох партій досліджується в працях Ганса-Йохіма Круша та Андреаса Малухи [6], а також Йоганеса Клотца [7]. Ще одним науковим поглядом на дуже короткий період історії СДПН у Радянській зоні окупації є робота німецьких авторів Мартіна Бросцата та Германа Вебера, яка в деталях висвітлює відродження, і початок діяльності СДПН у РЗО та процес її фактичного поглинання Компартією [8]. Апологетичний характер мала колективна монографія істориків НДР, що з'явилася у 1984 році, автори якої намагалися довести, що об'єднання СДПН та КПН було втілено в життя добровільним шляхом, без ніякого тиску ззовні і задля великої мети – відновлення країни після війни і досягнення її єдності [9].

Радянська окупаційна влада була більш активною у проведенні своєї окупаційної політики у суспільно-політичній сфері в порівнянні із іншими окупаційними державами. Задля своєрідного перехоплення ініціативи стосовно формування майбутнього політичного ландшафту в Німеччині, радянська адміністрація першою почала налагоджувати політичне життя, дозволивши уже з 10 червня 1945 року створення та відновлення на своїй території політичних партій і активно підпорядковуючи їх своїй владі [1, с.192]. Першою була відновлена КПН, яка мала стати опорою радянського впливу в окупованій Німеччині. Але для більш повного контролю за суспільно-політичною ситуацією на території Східної Німеччини СРСР потрібно було залучитися підтримкою ще однієї політичної сили – Соціал-демократичної партії Німеччини.

Відразу ж після закінчення війни почався процес її відродження і СДПН поновлювала свої симпатії серед населення Німеччини. Саме на соціал-демократів німці покладали великі надії стосовно відновлення країни та подальшої її розбудови. Інші ж партії післявоєнного часу не мали такого авторитету серед населення і не викликали у нього великої довіри. Тому підтримка й своєрідна опора на СДПН для Радянської військової адміністрації в Німеччині була вкрай необхідна.

Управління пропаганди РВАН відразу після його створення в жовтні 1945 року взяло курс на об'єднання КПН та СДПН. Згідно зі словами С.І.Тюльпанова (в 1945 – 1949 рр. керівник управління пропаганди РВАН), керівництво РВАН розуміло, що невдовзі відбудуться вибори і що необхідно створювати умови для перемоги “демократичних елементів в РЗО”. Уже в жовтні обговорювалося питання про об'єднання партій, а в листопаді Управління пропаганди звернуло увагу Воєнної ради РВАН на те, що без політичного об'єднання обох партій вибори будуть програні. Так, на засіданні комісії ЦК ВКП(б) з перевірки роботи Управління пропаганди РВАН 16 вересня 1946 року С.Тюльпанов наголошував: “Я пам'ятаю, ще в жовтні минулого року обговорювався цілий ряд питань, в тому числі, таке питання, як об'єднання партій. У листопаді 1945 року у доповіді Воєнному раднику (РВАН) ми ставили питання про те, що якщо політичного об'єднання робітничих партій не буде, то у цих виборах (в общинних виборах в РЗО в 1946 році) зазнаємо поразки. Це був один із найважливіших документів, який тоді був відправлений від імені Воєнної ради І.В. Сталіну” [1, с.26].

Про характер і процедуру прийняття рішень в кремлівському керівництві, а також його внутрішню ієрархію свідчить те, що позиція Наркомату іноземних справ стосовно даного питання, яке мало велике значення для відносин із західними державами, взагалі не бралася до уваги і навіть не запитувалася [1, с.26].

Уже в листопаді 1945 року РВАН розгорнула в східних землях кампанію по об'єднанню обох партій. Своєрідним пропагандистським приводом для цього послугувало святкування річниці Жовтневої 1917 року революції в Росії та Листопадової 1918 року революції в Німеччині. До підготовки цих святкувань залучалися обидві партії – КПН і СДПН, що і мало слугувати символом зближення та об'єднання.

Особливу роль у процесі об'єднання партій відігравав С.І. Тюльпанов, який 5 грудня 1945 року на нараді з Францем Далемом (у той час член ЦК КПН), Бернхардом Герінгом (член керівництва та співголова Об'єднання вільних німецьких профспілок, з 1945 року – член ЦК СДПН), Вальтером Ульбріхтом (член Політбюро ЦК КПН з 1935 року) та Максом Фехнером (із липня 1945 року член керівництва СДПН в Радянській зоні) настояв на спільних партійних списках та спільних передвиборчих діях [2, с.137].

Представники КПН активно проводили пропагандистську діяльність щодо залучення СДПН до ведення спільної політики, до об'єднання обох партій, мотивуючи це тим, що КПН та СДПН – партії робітничого класу і їх інтереси стосовно ведення політики в країні і її майбутнього мають співпадати.

Представники ЦК СДПН були не проти ведення спільної політики з КПН, особливо стосовно відновлення повоєнної Німеччини, про що свідчить зокрема той факт, що 14 липня 1945 року було створено блок антифашистських партій, до складу якого входили і КПН і СДПН [12, с.58–59]. Але питання об'єднання партій викликало у СДПН великі побоювання та сумніви.

На конференції “шестидесятників” (по 30 представників від КПН та СДПН) у кінці грудня 1945 року на порядок денний було поставлено питання “єдності” обох партій. Отто Гротеволь, який у 1945 році очолював один із керівних центрів партії, а саме берлінський ЦК СДПН, на конференції вперше озвучив ті претензії, які висувалися соціал-демократами до ідеї “єдності” двох партій. Крім того, він вказав на розбіжності між неодноразовими заявами комуністів про необхідність демократичних перетворень в країні і реальною політикою, яку проводила КПН, а також на недемократичний тиск з боку комуністів на соціал-демократів. З іншого боку сам О.Гротеволь відчував також реальний тиск своїх однопартійців знизу, і зокрема тих, хто займав відповідальні посади в органах місцевого самоврядування і виступав проти “єдності” з КПН [6, S.167]. Проте, все ж тиск з боку РВАН і відсутність підтримки з боку соціал-демократів західних зон не залишили соціал-демократам Радянської зони окупації вибору [8, с.167].

У Москві до кінця 1945 року питання про об'єднання КПН та СДПН, очевидно, ще не було вирішено. С.І. Тюльпанов ще раз наполегливо пропонував організаційне об'єднання СДПН та КПН, про що свідчить його доповідна записка від 26 грудня 1945 року під грифом “таємно” [1, с.336-344]. Одним із основних висновків цієї записки була думка про те, що “з метою зміцнення позицій Комуністичної партії в рядах робітничого класу, а також дрібної буржуазії міста необхідно посилити єдність дій обох робітничих партій з усіх принципів політичних та господарських питань і розгорнути широку пропагандистську кампанію за організаційну єдність обох робітничих партій” [1, с.344]. Тільки під час бесіди з В. Ульбріхтом 2 лютого 1946 року Сталін оголосив про свою згоду на об'єднання СДПН та КПН. Ще за тиждень до цього Тюльпанов у вказівках керівникам управлінь пропаганди в землях назвав ведення пропаганди за об'єднання СДПН та КПН найважливішим завданням радіопрограм на місцях [1, с.27].

Основна діяльність РВАН та КПН на даному етапі була спрямована на розкол в рядах СДПН, так як вони розуміли, що впливати на соціал-демократів усієї Німеччини у них не вийде, а от підпорядкувати собі один із керівних центрів партії – берлінський ЦК СДПН було цілком реальним завданням. Наступним кроком мало бути посилення тиску на керівну верхівку ЦК СДПН задля прийняття ними пропозиції стосовно об'єднання. Підтвердженням цьому є запис розмови з щоденника відповідального референта групи політрадника РВАН В.Л.Макухіна із членом керівництва КПН А. Аккерманом від 15 грудня 1945 року під грифом “таємно”, яка була направлена командуючому Групи радянських окупаційних військ у Німеччині Г.К. Жукову та першому заступнику наркома закордонних справ СРСР А.Я. Вишинському. У ній стосовно соціал-

демократів відверто зазначалось, що “роздавити їх зараз у нас не вийде. Ми можемо в кінцевому результаті домогтися лише розколу в соціал-демократичній партії” [1, с. 307-308].

Вперше у березні 1946 року керівник Політичного відділу РВАН В.С. Семенов у своєму “Інформаційному листі №1 про політичне становище в Німеччині (лютий 1946 р.)” під грифом “таємно”, направленому міністру закордонних справ СРСР В.М. Молотову, а також Г.К. Жукову, А.Я. Вишинському і В.Г. Деказову, висловив своє бачення можливості об’єднання партій у той час, коли на базі цього виник конфлікт із західними державами. Він інтерпретував підтримку західними державами противників об’єднання як політичний маневр, який зводився до того, щоб витіснити СРСР з Берліну – столиці Німеччини і ліквідувати вплив КПН на маси. Він вважав, що, сприяючи відокремленню значної частини берлінської соціал-демократії, західні держави поставили собі за мету “підірвати єдність Берліну” [1, с.27]. Крім того, у цьому ж інформаційному листі він вперше прогнозував можливий провал об’єднання СДПН та КПН у західних секторах Берліну і в західних зонах, де СДПН залишалася серйозною політичною силою: “Найбільша складність стосовно роботи для об’єднання двох партій зустрічається в Берліні, де противники єдності знаходять безпосередню підтримку у союзників” [1, с.380].

Також В.С. Семенов у цьому листі повідомляв, що “протягом лютого 1946 року в радянській зоні проходили провінційні, окружні і частково районні конференції функціонерів КПН та СДПН, на яких були прийняті рішення про необхідність об’єднання двох робітничих партій. Для підготовки об’єднання були створені провінційні окружні та районні оргкомітети, які склалися з представників обох партій” [1, с.379].

У Тюрингії з 20 лютого 1946 року почала видаватися спільна (двох робітничих партій) щотижнева газета “Соціалістична єдність”. У провінції Саксонія газети обох партій почали випускати спільний додаток “Єдність” [10, с.79].

На даному етапі підготовки до об’єднання обох партій сформувалася досить впливова група керівних працівників СДПН, прямих противників об’єднання. Ця група проводила “розкольницьку кампанію”, особливо в Берліні. До неї належали члени ЦК СДПН Дарендорф, Клінгельхофер, Лейман, Островський. Дарендорф заявив про свій вихід із ЦК і виїхав в англійську зону окупації. До цієї групи входили ряд керівників районних організацій СДПН Великого Берліна, переважно з американського та англійського секторів: Сволинський (Темпельхоф), Нойман (Рейнікендорф), Арндт (Шарлоттенбург) та ін.; члени обласного Правління Соціал-демократичної партії федеральної землі Саксонія – Хауфе, Каден, Вейдт, Хеніг; керівництво Лейпцизького окружного правління СДПН; керівництво Ростокського районного правління СДПН; окремі керівники СДПН в Тюрингії [5, с. 121; 1, с.379].

Лідер СДПН в англійській, американській та французьких окупаційних зонах К. Шумахер (у 1945 році – один із організаторів відновлення СДПН у Західній Німеччині, противник об’єднання СДПН та КПН; з 1946 року – голова СДПН західних зон) ініціював ухвалення рішень на соціал-демократичних конференціях в західних зонах, які відхилили ідею створення єдиної робітничої партії.

У резолюції, яка була прийнята на конференції в американській зоні від 6 січня 1946 року зазначено: “Берлінська спроба досягти єдності партій була зроблена в такий час, коли зазнали фіаско зусилля стосовно об’єднання соціалістів та комуністів у інших європейських країнах.

...Комуністична політика не є політикою німецького народу та політикою інтернаціонального соціалізму... Мова йде не про об’єднання робітничих мас, а про завоювання соціал-демократичною партією комуністів.

Комуністична політика зазнала в Німеччині теоретично та практично такого краху, як і політика будь-якої іншої диктатури. Це найбільш відчувається в Радянській окупаційній зоні. Соціал-демократія відмовляється виступати в якості донора і віддати свою кров більш слабкому організму комуністичної партії” [8, с. XXXLII]. У чисельних виступах та інтерв’ю К. Шумахер характеризує німецьких комуністів як “узурпаторів” та “агентів Москви” та ін.

У пропагандистській боротьбі проти єдності партій шумахерівці широко використовували випадки втручання радянських окупаційних властей на місцях в життя партій, випадки арештів противників єдності і т.п., доводячи, що об’єднання двох партій в радянській зоні носить примусовий характер [4, с. 79].

З 19 до 24 лютого 1946 року К. Шумахер провів в англійському та американському секторах Берліна ряд робочих нарад з правими соціал-демократами і, як пізніш з’ясувалося, підготував своїх прихильників для відкритого виступу проти ЦК СДПН на загальнонімецьких зборах функціонерів Великого Берліну 1 березня 1946 року. На цих зборах шумахерівці досягли того, що 2/3 голосів соціал-демократичних функціонерів було віддано за проект резолюції, який відхилив курс ЦК СДПН на об’єднання обох партій. Резолюція поставила питання про об’єднання обох партій у залежності від результатів референдуму серед усіх членів СДПН [3, с.412; 1, с.380].

Питання об’єднання СДПН та КПН давно вийшло за рамки зонального значення і привернуло увагу світової спільноти. У лондонській радіопрограмі на німецькій мові від 24 лютого 1946 року повідомлялося, що британська окупаційна влада у Німеччині вимагала від уряду чітких вказівок відносно подальшої політики в Німеччині “у зв’язку з можливістю злиття німецьких політичних партій під керівництвом комуністів”. Причину такої тривоги англійців розкриває берлінський кореспондент агентства Рейтер Губерт Гаррісон. У його статті, яка була передана по лондонському радіо 26 лютого, говориться про те, що агітація за об’єднання, яка проводиться в радянській зоні соціал-демократичною та комуністичною партіями, знаходить у промислових районах Німеччини все більше прихильників. “Є можливість, – зазначає Гаррісон, – що компанія єдності по всій країні матиме значний успіх”. Розглядаючи цю проблему з точки зору загальнополітичного становища в Радянській зоні окупації, Гаррісон стверджує, що об’єднання КПН та

СДПН є складовою частиною радикального політичного перетворення Східної Німеччини за радянським зразком [7, с.126].

Газета "Таймс" у номері від 28 лютого висунула вимогу, щоб союзники не надавали дозволу "неправильно заснованим" партіям у Німеччині і проводили політику недопущення злиття соціал-демократичної партії [7, с.132].

До початку березня ситуація з об'єднанням КПН та СДПН в цілому вимальовувалася наступним чином. В.С. Семенов у своєму "Інформаційному листі № 1 про політичне становище в Німеччині (лютий 1946 р.)" інформує про те, що у радянській зоні у зв'язку з твердою позицією ЦК СДПН і настроями більшості членів СДПН на користь об'єднання справа об'єднання просувається вперед і обіцяє успішне завершення. У Берліні можна очікувати подальшого загострення боротьби, яка, скоріше за все, приведе до злиття частини членів СДПН та КПН і утворенню організацій Соціалістичної партії єдності. Інша частина берлінських соціал-демократів за підтримки союзників відколеться і намагатиметься відстояти своє подальше незалежне існування під назвою СДПН. У Західних зонах комуністичні організації перетворяться в організації Соціалістичної партії єдності і відколють якусь частину членів СДПН. Проте СДПН буде продовжувати існувати як впливова політична організація. Разом з тим факт об'єднання СДПН та КПН в радянській зоні буде справляти потужний вплив на робітників західних зон і розгойдувати основи панування правих в СДПН Заходу [1, с.382].

Однією із важливих подій першої половини березня була конференція КПН у Берліні 2 – 3 березня 1946 року, на якій в якості гостей були присутні члени ЦК СДПН на чолі з Отто Гротеволем і основним питанням на порядку денному було створення єдиної робітничої партії. Основним доповідачем з'їзду був лідер німецьких комуністів Вільгельм Пік, який говорив про значні успіхи на шляху до створення єдиної робітничої партії в провінціях Радянської зони окупації. На думку доповідача, великі труднощі в Берліні виникли внаслідок вагань і політичних помилок центрального керівництва СДПН, яке на початку допустило відомі поступки супротиву правих соціал-демократів, погоджуючись відстрочити об'єднання і здійснити його лише в загальнонімецькому масштабі. Він висловив упевненість, що при проведенні ґрунтовної роз'яснювальної роботи соціал-демократичні однопартійці у Берліні також погодяться на єдність та співпрацю з комуністами. В. Пік різко критикував "розкольницьку" діяльність К. Шумахера в західних зонах на користь "реакції" [1, с.407-408].

В.С. Семенов у своєму "Інформаційному листі № 2 про політичне становище у Німеччині (1–15 березня 1946 р.)" від 17 березня 1946 року під грифом "таємно", який був направлений В.М. Молотову, В.Д. Соколовському (у 1945 році – заступник, а в 1946 – 1949 рр. – командуючий групою радянських окупаційних військ в Німеччині), А.Я. Вишинському, В.Г. Деказону і до Третього європейського відділу Міністерства закордонних справ СРСР повідомляв про те, що керівники СДПН виступили на конференції за єдність обох робітничих партій. Гротеволь приділив велику увагу викриттю К. Шумахера і його прихильників.

Далі В.С. Семенов зазначає, що конференція схвалила намичений обома ЦК курс на скликання на 19–20 квітня 1946 року спільної конференції КПН та СДПН для вирішення питання про об'єднання обох робітничих партій і затвердила вироблений обома ЦК проект статуту і програми Єдиної соціалістичної партії Німеччини [1, с.408-409].

В.С. Семенов у своєму інформаційному листі акцентує також увагу на тому, що центральним пунктом боротьби за об'єднання обох робітничих партій в останній час стало питання про проведення референдуму серед членів СДПН у Берліні.

Окружне керівництво СДП Великого Берліна, де переважали праві, спираючись на рішення зборів функціонерів від 1 березня, призначило провести 31 березня референдум серед членів партії у всіх районах Берліна.

Центральний комітет СДПН на чолі з О. Гротеволем під тиском Управління пропаганди РВА повів лінію на зрив референдуму. О. Гротеволь заявив, що референдум не може вирішити питання про злиття партій, так як згідно з організаційним статутом СДПН усі питання організаційної структури можуть вирішуватися тільки партійним з'їздом. 12 березня розширене засідання ЦК СДПН схвалило позицію керівництва СДПН і висловило йому довіру. У рішенні засідання говорилося про те, що партійне керівництво "принципово з технічних причин не в змозі скористатися пропозицією зборів берлінських функціонерів від 1 березня про проведення референдуму". Право вирішення питання про об'єднання – це прерогатива партійного з'їзду [11, с.33]. Слід відмітити, що саме тиск радянської окупаційної влади на керівництво ЦК СДПН змусило їх приймати такі рішення.

Проте у більшості районів Берліна противникам єдності вдалося залучити на свою сторону велику кількість членів місцевих організацій СДПН. За останні два тижні шумахерівці розгорнули в Берліні досить активну діяльність, використовуючи усі промахи в роботі ЦК СДПН і слабкість їх агітаційно-пропагандистської роботи серед рядових членів берлінської соціал-демократичної організації.

Становище для РВАН було загрозливим навіть у радянському секторі Берліна. У більшості підрайонних організацій керівні функції здійснювали шумахерівці. До 80% членів соціал-демократичної організації району знаходяться під впливом правих. У районі Пренцлауерберг у більшості низових соціал-демократичних організаціях праві захопили керівництво у свої руки. У районі Мітте районні керівництва також чинять супротив об'єднанню. Противники єдності поводити себе досить активно та дієво. Тільки в районах радянського сектору (Трептов, Кьопеник, Фрідріхсхайн) з підготовкою до об'єднання справа була дещо кращою [11, с.45].

У союзних секторах Берліну становище було не зовсім ясним, але навряд чи кращим, ніж в радянському секторі. Для того, щоб перевірити співвідношення сил і вплинути на настрої партійних мас, шумахерівці вже провели в декількох районах Берліну пробні референдуми. Так, наприклад, в районі Пренцлауерберг, 5 березня усім членам СДП були вручені бюлетні з наступними питаннями: 1) “Чи ти підтримуєш миттєве злиття з КПН?”, “Так – Ні”. 2) “Чи необхідно виразити недовіру Центральному правлінню за його нечітку позицію?”, “Так – Ні”. 3) Чи ти підкорюєшся рішенням партійного з'їзду зони і партійній дисципліні?”, “Так – Ні”.

Дострокові пробні референдуми були проведені також і в районах Панков та в двох інших підрайонах Фрідріхсхайна. На трьох дільницях в районах Панков та Пренцлауерберг співвідношення сил було наступним: за об'єднання – 187, проти – 246, утрималось – 12. На трьох дільницях району Фрідріхсхайн більшість голосуючих проголосували за об'єднання [2, s.136].

Враховуючи можливість рішення ЦК СДПН про відміну референдуму, американський генерал Клей опублікував в друкованих органах заяву про те, що при усіх обставинах Американська воєнна адміністрація забезпечить проведення “демократичного волевиявлення” членів СДПН у своєму секторі шляхом референдуму. Союзники впевнені в тому, що референдум покаже негативний для прихильників об'єднання результат, і завчасно готуються використовувати цю справу в інтересах підриву ідеї єдності робітничих партій по усій Німеччині [4, s.211].

У листі заступник завідуючого Відділом міжнародної інформації і відділом зовнішньої політики ЦК ВКП(б) Л.С. Баранова до В.М. Молотова від 25 березня 1946 року під грифом “цілком таємно” зазначається, що “боротьба за злиття комуністичної та соціал-демократичної партій в Єдину соціалістичну партію Німеччини продовжує загострюватися. Вороги єдності не лише відкрито виступають на зборах та конференціях, але протягом останніх тижнів особливо активізували свою підпільну роботу.

У соціал-демократичній організації Берліну, яка стала центром боротьби, ще не було більшості, яка б підтримувала об'єднання обох партій. Вороги єдності в рядах берлінської соціал-демократії, навіть, в радянському секторі Берліну, організовані краще ніж прихильники єдності. Праві секретарі райкомів СДПН саботують обговорення в низових організаціях програми та статуту Єдиної соціалістичної партії Німеччини [1, с.340].

У цьому листі повідомляється, що праві соціал-демократи проводять активну підривну діяльність не лише в Берліні. Окремі емісари правих соціал-демократів з'явилися в деяких провінціях радянської зони, намагаючись вплинути на місцевих соціал-демократів з метою організації референдуму стосовно питання єдності в провінціях.

Підривну діяльність правих соціал-демократів активно підтримують і стимулюють англійці та американці. Газета “Дер Тагесшпігел”, видавництво якої базувалося в Берліні за американською ліцензією, стала справжнім рупором правих соціал-демократів, відкрито виступаючи проти об'єднання обох партій. У районі Шенеберг (американський сектор Берліну) американською воєнною владою було заарештовано 12 комуністів [1, с.430].

Реагуючи на таку ситуацію з об'єднанням керівництво Компартії і прихильники єдності в ЦК СДПН змушені були посилити агітаційно-пропагандистську роботу і активно проводити організаційні заходи задля об'єднання. Центральний організаційний комітет продовжував свою роботу. Було проведено декілька загальноміських зборів та мітингів. 10 березня в районі Райнікендорф (французький сектор Берліну) було організовано мітинг КПН та СДПН, на якому були присутніми 7 тис. чоловік. На мітингу була прийнята резолюція, яка схвалювала об'єднання двох робітничих партій. 12 березня було проведено загальні берлінські збори функціонерів КПН та СДПН заводських організацій, а 15 березня – загальні берлінські збори функціонерів соціал-демократичних організацій промислових підприємств міста, які виступали за об'єднання [9, s.223].

Слід відзначити, що проведення усіх цих мітингів та зборів не внесли корінних змін у ситуацію в Берліні, так як активність прихильників об'єднання в Берліні була недостатньою і праві соціал-демократи все ще продовжували залишатися у рядах керівництва найважливішими організаціями.

В “Інформаційному листі № 3 В.С. Семенова про політичне становище в Німеччині (15 – 31 березня 1946 року)” від 2 квітня 1946 року під грифом “таємно”, який був направлений до В.М. Молотова, В.Д. Соколовського, А.Я. Вишинського і В.Г. Деказонова, описано боротьбу за об'єднання робітничих партій в Берліні. У другій половині березня питання про референдум серед членів СДПН в Берліні залишався центральним пунктом боротьби за об'єднання робітничих партій [1, с.443].

Зусилля Центрального комітету СДПН були налаштовані на зрив референдуму, праві ж навпаки – вимагали проведення опитування населення стосовно об'єднання. Агітаційно-пропагандистська робота ЦК СДПН на користь єдності у другій половині березня набула широкого розмаху. Були проведені чисельні збори членів СДПН стосовно питання об'єднання. Газети обох партій щоденно публікували багато матеріалів стосовно єдності. Із середини березня в Берліні почав виходити два рази на тиждень спільний орган СДПН та КПН “Єдність”. Проте газета виявилася занадто слабкою, вмщувала в себе доволі сухий та однотипний матеріал, мала суто партійний вигляд і не була розрахована на широкі маси населення.

У другій половині березня тиражем в 620 тис. праві видали 3 листівки і багато листівок проти єдності [1, с.444]. Газета “Дер Тагесшпігел”, яка контролювалася американцями 15 березня зробила заяву, що вона надає свої сторінки прихильникам опозиції. Увесь цей час газета проводила жорстоку кампанію проти єдності. Німецька “незалежна соціалістична” газета “Телеграф”, яка видавалася в англійській зоні, майже відразу на своїх сторінках виступила проти єдності робітничих партій [4, s. 216].

27 березня в Шарлоттенбурзі на зборах правих соціал-демократичних керівників та делегатів від 17 районів Берліна було винесено кінцеве рішення про проведення в Берліні референдуму 31 березня. Після цього праві приступили до роздачі карточок для голосування і до технічної підготовки референдуму [1, с.445].

Як і слід було очікувати, спроби ЦК СДПН та Управління пропаганди РВАН зірвати референдум в Берліні не увінчались успіхом. Проте і шумахерівцям не вдалося досягти бажаного для них успіху в референдумі.

Як повідомляє В.С. Семенов у своєму "Інформаційному листі № 3 про політичне становище у Німеччині" від 2 квітня 1946 року, що 29 березня шумахерівський міський комітет СДПН звернувся до радянської комендатури Берліну з проханням дозволити референдум 31 березня в радянському секторі Берліну. Радянська комендатура в свою чергу подала запит до міського комітету стосовно відомостей про склад комісій та про технічний порядок проведення референдуму. Цю інформацію міський комітет не встиг надати до 31 березня і референдум в радянському секторі Берліну не проводився. Із 8 районів радянського сектору 4 висловились "проти" референдуму. У 4 інших йшла боротьба стосовно проведення даного заходу [1, с.445].

Проте в 12 районах Західного Берліну референдум був проведений в призначений термін, а саме 31 березня. Із 33247 членів СДПН цих районів в голосуванні прийняло участь 23755 чол. (71,4%). Із них за об'єднання з КПН проголосувало 2937 (12,7 %) проти об'єднання 19529 (82,5 %). Стосовно іншого питання "за" чи "проти" спільної роботи з КПН – голосували "за" 14763 (62,1 %) і "проти" 5566 (23,4 %). Референдум показав, що шумахеровці мають міцні позиції у соціал-демократичних організаціях пролетарських районів Берліну таких, як Шпандау, Райнікендорф та ін. [1, с.446].

Результати референдуму західна і радянська преса відображали діаметрально протилежним чином.

Берлінський ЦК СДПН після референдуму відстоював позицію, що проведення референдуму було неправомірним, а його результати недійсні, так як голосуванням не було охоплено весь Берлін і обурення радянської сторони було цілком справедливим.

У "Інформаційному листі В.С. Семенова № 4 про політичне становище в Радянській зоні окупації в Німеччині (1 – 15 квітня 1946 року)" від 22 квітня 1946 року під грифом "таємно", який був направлений до В.М. Молотова, В.Д. Соколовського, А.Я. Вишинського і В.Г. Деказонова та в Третій європейський відділ Міністерства закордонних справ СРСР, зазначалося про те, що 7 квітня праві скликали в Целендорфі (американський сектор) свій "окружний з'їзд СДПН Берліна" за участю 465 делегатів, який визнав ЦК СДПН та берлінське окружне керівництво СДПН "неправомірним" і обрали нове, проте цей з'їзд не був визнаний радянською стороною і вже 13 квітня 1946 року відбувся берлінський з'їзд СДПН, який прийняв одностороннє рішення про злиття з КПН. Участь у голосуванні прийняло 486 делегатів. Навіть шумахерівці голосували за злиття (голосування було відкритим). На з'їзді були також делегати із західних секторів Берліну [1, С.467 – 468].

14 квітня відбувся окружний об'єднавчий з'їзд СДПН та КПН Великого Берліну. З'їзд прийняв рішення про утворення в Берліні Соціалістичної єдиної партії. На паритетних засадах було обрано Окружне керівництво СЄПН Берліну у складі 58 чоловік [1, с.468].

З "Інформаційного листа В.С. Семенова № 5 про політичне становище в Німеччині (15–30 квітня 1946 р.)" від 9 травня 1946 року під грифом "таємно", який був направлений до В.М. Молотова, В.Д. Соколовського, А.Я. Вишинського і В.Г. Деказонова, С.А. Лозовського (в 1939 – 1946 рр. – заступник наркому закордонних справ) та Д.І. Смірнова (генерал-лейтенант, у 1945 – 1946 рр. – заступник, пізніше воєнний комендант радянського сектору Берліну) повідомляється про те, що 19 і 20 квітня у Берліні відбувся 40-й з'їзд СДПН та 15-й з'їзд КПН. На цьому з'їзді СДПН було прийнято рішення про злиття з КПН і обрано 40 чоловік до складу Центрального керівництва СЄП [1, с.481].

21 та 22 квітня проходив Об'єднавчий з'їзд обох партій. Всього на цьому з'їзді були присутні 825 делегатів із радянської зони та 227 представників, які прибули в якості гостей із західних зон, яким з'їзд надав права делегатів. Від СДПН було присутніми 548 чоловік (із них 103 із західних зон) і 504 із КПН (із них 124 із західних зон). Делегати від СДПН представляли 681,5 тис членів СДПН із радянської зони (із них близько 26 тис. чол. з Берліна).

Об'єднавчий з'їзд односторонньо прийняв рішення про створення Єдиної соціалістичної партії Німеччини, а також затвердив статут та програму нової партії. З'їзд обрав Центральне керівництво у складі 80 чоловік. Головами Центрального керівництва СЄПН було обрано Вільгельма Піка та Отто Гротеволья. до складу Секретаріату ввійшли: Ульбріхт, Фехнер, Аккерман, Майер, Гніффке, Далем, Матерн, Меркер, Леман, Карстен, Еллі Шмідт, Кете Керн [5, s.286].

Що стосується реакції інших окупаційних держав на акт об'єднання СДПН та КПН, то у своєму "Інформаційному листі №5 про політичне становище в Німеччині" В.С. Семенов зазначає про те, що відразу після оголошення англійська сторона вимагала публічного виходу із ЦК СЄП 14 членів СДПН, які були обрані від британської зони. Американці ж у свою чергу заявили, що вони не вимагають виходу із ЦК СЄП представників із американської зони, проте наполягають на призупиненні в якості посадових осіб їх роботи в політичних партіях, доки СЄПН не буде визнана в американській зоні як політична партія [1, с. 486-487].

Реакція західних окупаційних властей була цілком виправданою, так як вони весь період процесу об'єднання двох партій чітко відстоювали позицію супротиву такому злиттю і підтримували шумахерівців у їх боротьбі проти об'єднання і утворення СЄПН.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що ідея об'єднання СДПН та КПН зародилася у радянської окупаційної влади ще з жовтня 1945 року. Заручившись без особливих труднощів підтримкою КПН, їм стала необхідна ще підтримка однієї із найпотужніших партій в Німеччині довоєнного часу – СДПН. Ідеальним варіантом для майбутньої політики вони вбачали формування єдиної партії із цих двох потужних політичних сил, яка буде їм підпорядковуватися і становити своєрідну опору для їхньої влади. Зрозумілим був факт того, що західні окупаційні держави не підтримають такого злиття і формування на німецькій політичній арені ще однієї політичної сили прорадянського зразка, яка намагатиметься перехопити ініціативу стосовно ведення політики і зайняти лідируючі позиції в повоєнній Німеччині. Різде невдоволення було висловлене соціал-демократами із Західних окупаційних земель, яких очолював Курт Шумахер і які протягом всього процесу об'єднання партії в РЗО чинили їм супротив, вели активну пропагандистську діяльність, навіть, проводили референдуми, для того, щоб довести, що соціал-демократи не прагнуть єдності з комуністами. Беззаперечним є факт того, що значна частина соціал-демократів у РЗО були проти такого об'єднання, але тиск окупаційної влади був нездоланим, і СДПН у Східній зоні окупації довелося піти на злиття з КПН та утворення єдиної політичної партії, після чого соціал-демократія в РЗО фактично припинила своє існування.

Джерела та література

1. СССР и германский вопрос 1941–1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – М.: Международные отношения, 2000. – 879 с.
2. Malycha, Andreas. Auf dem Weg zur SED. Die Sozialdemokratie und die Bildung einer Einheitspartei in den Ländern der SBZ. Eine Quellenedition. – Bonn, 1995. – 475 s.
3. Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungsprotokolle der Spitzengremien / Hrsg. Und bearb. von Willy Albrecht. Bd. 1. 1946 bis 1948.– Bonn: Dietz, 1999. – 555 s.
4. Kaden, Albrecht. Einheit oder Freiheit. – Hannover: Dietz, 1964. – 367 s.
5. Das SPD – SED – Papier: Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit . – Freiburg: Dreisam, 1988. – 159 s.
6. Einheitsdrang oder Zwangsvereinigung?: Die Sechziger – Konferenzen von KPD und SPD 1945 und 1946 / Krusch Hans-Joachim und Malycha Andreas. – Berlin: Dietz, 1990. – 268 s.
7. Klotz, Johannes (Hg.) Zwangsvereinigung? Zur Debatte über den Zusammenschluß von SPD und KPD 1946 in Ostdeutschland. – Heilbronn: Diestel, 1996. – 127 s.
8. SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945 – 1949/ Hg. Martin Broszat, Hermann Weber. – München: Oldenbourg, 1993. – 1075 s.
9. Die SED – führende Kraft der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung (1945 – 1949). – Berlin: Dietz, 1984. – 223 s.
10. Kachel, Steffan. Ein rot – roter Sonderweg? Sozialdemokraten und Kommunisten in Thüringen 1919 bis 1949. – Köln: Böhlau, 2011. – 597 s.
11. Heimann, Siegfried. Karl Heinrich und die Berliner SPD, die sowjetische Militäradministration und die SED. – Bonn: Historisches Forschungszentrum, 2007. – 67 s.
12. Suckut, Siegfried. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949. Die Sitzungsprotokolle des zentralen Einheitsfront-Ausschusses. Quellenedition. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1986. – 638 s.

Куценко Е. А. Объединение части СДПГ и КПГ в Советской зоне оккупации Германии (октябрь 1945 г. – апрель 1946 г.)

В статье на основе изучения опубликованных источников и исследований преимущественно немецких авторов исследуются обстоятельства, причины и ход процесса слияния части СДПГ и КПГ в Социалистическую единую партию Германии (СЕПГ) в Советской зоне оккупации от момента возникновения идеи объединения и до объединительного съезда в апреле 1946 года; освещается реакция лидеров социал-демократии Восточной и Западных оккупационных зон, а также представителей оккупационных держав относительно цели и методов такого объединения.

Ключевые слова: Германия, Социал-демократическая партия Германии (СДПГ), Коммунистическая партия Германии (КПГ), Социалистическая единая партия Германии (СЕПГ), Советская военная администрация Германии (СВАГ), Восточная оккупационная зона, Западные оккупационные зоны.

Kutsenko O. O. The merger of KPD and a part of SDP in the Soviet occupation zone of Germany (October 1945 – April 1946)

On the basis of published sources and works of predominantly German authors, this article examines circumstances, causes and the process of SPD and KPD union into the Socialist Unity Party of Germany (SED) in the Soviet occupation zone from the moment when the idea of unity first appeared to the Unity Congress in April 1946. The article also describes a response of both leading social democrats of Eastern and Western occupation zones and representatives of occupying powers towards the purpose and methods of this unity.

Keywords: Germany, Social Democratic Party of Germany (German: Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD), Communist Party of Germany (German: Kommunistische Partei Deutschlands, KPD), Social Unity Party of Germany (German: Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED), Soviet Military Administration in Germany (German: Sowjetische Militäradministration in Deutschland, SMAD), Eastern occupation zone, Western occupation zones.